

26. A magyar társadalom és politika változásai 2004 és 2022 között

Kolosi Tamás – Szelényi Iván

A TÁRKI 2004 májusában a *II. Nemzeti Fejlesztési Terv* koncepciójának kidolgozásához előtanulmányt készített, amelyben kísérletet tett a társadalmi folyamatok 2020-ig tartó modellezésére. A tartalmilag gazdag tanulmány áttekinti a magyar gazdaság, a demográfia és társadalmi szerkezet fontosabb kihívásait az ország 2004-es Európai Unióhoz való csatlakozását illetően, s felvázolja, milyen alternatív válaszokat adhat a társadalom ezekre.¹

Jelen tanulmányunk célja azt mérlegelni, hogy 2004-hez képest miként értékelhetjük 2022-ben a rendszerváltás folyamatát, különösképpen a 2004 és 2022 közötti időszakban lezajlott társadalmi, gazdasági és politikai változásokat.

Nem várhatjuk el ugyanakkor, hogy olvasóink ismerjék az eredeti kutatási jelentés tartalmát, de annak alább idézett bevezetője jó áttekintést ad a szerzők fontosabb hipotéziseiről:

„A magyar kormányzat az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatában elkészítette és az Unió számára benyújtotta az *I. sz. Nemzeti Fejlesztési Tervet*. Ennek a tervnek a periódusa 2003–2006 közötti tervezési időszakra esik. A következő tervezési szakasz a *II. sz. Nemzeti Fejlesztési Terv* által kijelölt 2007–2020 közé eső periódus. Jelen tanulmány erre az időszakra vonatkozó előrejelzéseket mutat be a demográfiai, társadalomszerkezet és foglalkoztatás, valamint az oktatás területén, amelyek együttesen a *II. sz. Nemzeti Fejlesztési Terv* 3. részterületét képezik. Az elemzés részletes helyzetleírást és rövid, illetve közép távú prognózisokat tartalmaz.

A távlati fejlesztési terv készítésénél abból indultunk ki, hogy milyen sajátosságok jellemzik Magyarország társadalmát az Európai Unió hagyományosan fejlett országaihoz képest. Ebben a tekintetben négy fő különbséget figyelhetünk meg.

Alapvető különbség, hogy míg a fejlett országokat egy olyan fejlődési pálya jellemzi, amely évszázadok során akkumulált tőkén alapul, addig

¹ A szóban forgó 2004-es kutatási jelentés szerzői Bernát Anikó, Bukodi Erzsébet, Fóti Klára, Frey Mária, Gábor András, Gál Róbert Iván, Hárs Ágnes, Medgyesi Márton, Róbert Péter, Scharle Ágota, Sik Endre, Tóth István János és Tóth Pál Péter voltak. A kutatást Tóth István György és Kolosi Tamás vezette.

Magyarország számára egy tőkeszegény fejlődési pálya alternatívája tűnik elő. Ebből következően preferálnunk kell a kevésbé tőkeigényes ágazatok, a tudásipar fejlesztését, illetve nagyobb mértékben kell számítanunk külföldi tőke bevonására.

A második jellegzetesség az, hogy amíg a fejlett országok tipikus migrációs időszakában, a hatvanas-hetvenes években elsősorban az alsóbb társadalmi és munkaerő-piaci pozíciók betöltésére vontak be külföldi munkaerőt, addig napjainkban és a jövőben a migráció elsősorban a felsőbb, magasan képzett, nagyobb mobilitású rétegeket érinti. Magyarország számára a tipikus migrációs időszak még csak ezután következik, ezért ránk ez a tendencia mindenképpen érvényes. Ebből adódóan Magyarországról elsősorban ezen rétegek külföldi munkavállalása várható, ugyanakkor elsősorban ezen rétegeket fogjuk befogadni is. Mindezek hatására a migrációs folyamatok kevésbé kapcsolódnak össze a társadalmi kirekesztéssel, erősebben a felső- és középrétegek nemzeti megosztását eredményezik.

A harmadik különbség az eltérő társadalomszerkezetben keresendő. A fejlett európai országok társadalomszerkezetét mára egy úgynevezett terhes babapiskóta modell jellemzi: egy belsőleg mind horizontálisan, mind vertikálisan tagolt nagy létszámú középréteg mellett egy szűk elit és egy, nemzetközi összehasonlításban viszonylag kis létszámú, deprivált réteg különül el. Ezzel szemben a magyar társadalomszerkezetet jelenleg egy normál babapiskóta modell jellemzi, tehát viszonylag szűk konzisztens középréteg mellett az átlag feletti és átlag alatti népesség különül el, amelyek belsőleg erősen rétegeztettek. A társadalompolitikának és a szociálpolitikának tehát jobban kell számolnia a munkaerő-piaci és élethelyzetek ketté szakadottságával, és sok tekintetben e két csoport számára önálló stratégiákat kell megfogalmaznia.

Végül a társadalomfejlődési modellek különbségét erősen befolyásolja az is, hogy a meghatározó társadalmi csoportok közül a tulajdonosi és a képzettségi polgárság egyensúlya a fejlett ipari országokban a tulajdonosi polgárság dominanciája mellett alakult ki. Nálunk ezzel szemben a negyven év szocialista fejlődése a tulajdonosi polgárságot társadalmi csoportként megszüntette, a rendszerváltás folyamatában pedig határozottan a képzettségi polgárság dominanciája jellemző. Ebből adódóan nálunk az egyensúly csak akkor alakulhat ki, ha dominánsabb szerephez jut a folyamatok irányításában a hazai tulajdonosi polgárság. Ugyanakkor a képzettségi polgárság túlsúlya azt eredményezte, hogy a piaci folyamatok kevésbé tudtak áttörni, és a szocializmusban kialakult

érdekviszonyok erőteljesen konzerválódtak elsősorban azokban a társadalmi szférákban (egészségügy, oktatásügy, tudomány), amelyekben a képzettségi polgárságnak meghatározó érdekei vannak.

Mindezen különbségek annak ellenére érvényesülnek, hogy az európai integrációban való részvételünk csökkenti a magyar gazdaság úgynevezett nyitott jellegét. Ennek megfelelően az exportorientált és belső piac orientált gazdasági fejlődési stratégiák alternatívája gyakorlatilag megszűnik, az integráció és az euró átvétele minden tekintetben szűkíti a gazdaságpolitika mozgásterét. Ez is azt erősíti, hogy a gazdaságpolitikai mozgáskör szűkítésével felerősödnek azok a politikai alternatívák a szimbolikus térben, amelyek a fenti társadalomfejlődési különbségekre és ideológiai alternatívákra alapozódnak.

A magyar társadalomfejlődés elkövetkező másfél évtizedében várható változások bemutatásakor a tanulmány folyamán alternatívákat vázolunk fel. A politika mozgásterében jelentkező számos bemutatandó szcenárió közül öt olyan alternatívát emelünk ki, amelyek közvetlen és közvetett hatásai a társadalomfejlődés több szegmensében is meghatározóak lesznek. Az első ilyen alternatíva szerint meg kell határozni, hogy a romló demográfiai helyzetben a születésössztönzés, a halandóság csökkentése és a bevándorláson keresztül népességpótlás közül mely élvez prioritást. További alapvető feladat az egészségügyben a szolidaritás-elven alapuló és a piacorientált egészségügyi fejlesztés arányainak megtalálása. A hátrányos helyzetű népességcsoportok esetében is két alapvető alternatíva vázolható fel: a felzárkóztatás, illetve a stigmatizációt elkerülő elvont esélyegyenlőségi programok meghirdetése két eltérő út, amelyek egyike melletti elköteleződés a társadalompolitika számos elemét eleve meghatározza. A munkaerőpiac-orientált és a műveltségorientált oktatási rendszer kettőssége szintén eltérő társadalompolitikai szcenáriókat implikálnak, hiszen például ennek keretében fogalmazható meg a munkahelybe vagy az iskolarendszerbe integrált szakképzés alternatívapárja. Végül felmerül az esélykiegyenlítésre orientált társadalompolitika, illetve annak belátása, hogy a szociálpolitikai rendszer a leghátrányosabb helyzetűek esetében csak az élethelyzet elviselését és nem a hátrányok megszüntetését tűzheti ki reális célként. Ebből a kettősségből következően a társadalomszerkezetbe való állami beavatkozás alapvetően a hátrányokat kompenzáló vagy pedig a továbblépésre ösztönző jellegű eszközöket használ.”

Tanulmányunkban a fenti idézetben felsorolt hipotézisekre reagálunk (melyekre a továbbiakban TÁRKI 2004 elnevezéssel hivatkozunk). Nem az előrejelzé-

sek verifikációjára vagy falszifikációjára törekszünk (előrejelzések esetében ez egyébként sem lehetséges); a TÁRKI 2004 számunkra csak kiindulópontot jelent annak mérlegelésére, hogy mik voltak az előre látható kihívások, s melyek voltak az előre nem látható változások.

A társadalomtudományoknak nem erőssége a jövőbe látás, jó esetben is csupán hozzávetőleges diagnózist tudnak adni a jelenről. Ennek ismeretében ez a 2004-ben készült kutatási jelentés viszonylag sikeresnek mondható: a benne közölt elemzések java része ma is megfontolandó, s valóban több esetben az alternatív megoldások egyik vagy másik változata érvényesült.

Ez azért is imponáló, mivel 2004, amikor ez a jelentés készült, éppen egy korszakváltás kezdetét jelentette. A rendszerváltás 2004-ben már megindult második korszaka azonban túl közel esett a kilencvenes évekhez, ezért a két-éves évek első évtizedének a sajátosságait még nehéz volt felismerni. Ennél is nagyobb a probléma, hogy 2004-ben nehéz volt elképzelni azt az „új rendszerváltást” („fülkeforradalmat”), ami 2010-ben következett be, s drámaian újra fogalmazta Magyarország és az EU viszonyát, és az úgynevezett „keleti nyitás” politikája miatt a magyar–oros, magyar–kínai és magyar–török kapcsolatokat, nem is beszélve a migrációs politika központi kérdéssé válásáról, valamint az állam új gazdaságalkalaki szerepéről.

A kilencvenes évek elején Magyarország súlyos átmeneti válsággal küzdött, majd az évtized közepétől egy viszonylagos fellendülés következett, aminek az eredményeképpen az ezredfordulóra a magyar gazdaság teljesítménye már elérte a rendszerváltás előtti 1988. évit. A magyar gazdaság fejlődése a rendszerváltás időszakában a lengyel és a balti államok után a legsikeresebbnek mondható. Magyarországon a kilencvenes években rendkívül gyorsan kiépültek a polgári demokrácia és a kapitalista gazdaság jogi és intézményi alapjai, a spontán privatizáció rövid káosza után a kárpótlási jegyes, e-hiteles privatizáció minden tekintetben a tőkés gazdálkodás kialakulása sikeres útjának bizonyult, és vitatható elemei ellenére eredményes volt a külföldi tőke privatizáción keresztüli bevonása is a kilencvenes évek második felében.

Ennek a magyar sikernek az egyik alapja – a lengyelétől eltérően – a régió legnagyobb egy főre jutó működő tőkeimportja volt. A magyar nagyvállalatok privatizációjában fontos lépés volt azok külföldi befektetőknek való értékesítése. Ez elkerülhetetlen volt, hiszen ahogy azt a TÁRKI 2004 pontosan megállapította, nem volt elegendő hazai tőkefelhalmozás a legnagyobb vállalatok privatizációjára, abból inkább csak „kisprivatizációra” jutott. E folyamatot jól illusztrálja a magyar államadósság alakulása, mely az 1989-as nemzeti jövedelem 66,5%-áról 1993-ra már 88,7%-ra nőtt, majd 1995-re 84,3%-ra mérséklődött. Az 1995-ös úgynevezett – rendkívül népszerűtlen – „Bokros-csomag” lényegesen stabilizálta a magyar pénzügyi helyzetet: 1998-ra az államadósság 59,9%-ra, majd 2001-ben 51,7%-ra csökkent.

A TÁRKI 2004 által vázolt modell a működő tőke további növekvő importjával számolt. Ez azonban nem következett be részben azért, mert már az előző évtized magas beruházásai ezt szükségtelenné (sőt a közművek esetében részben felelőtlené) tették, részben pedig azért, mert időközben a külföldi tőke számára vonzóvá vált a többi posztkommunista országba – Szlovákiába, később Romániába és Bulgáriába – való beruházás is.

Mindez összefüggött a társadalmi struktúra átalakulásával. A TÁRKI 2004 megállapítása vitathatatlan, ebben az évben a magyar társadalmat nem lehetett „terhes babapiskóta” névvel illetni, nem volt olyan jelentős középosztálya, mint amelyet Nyugat-Európában láthattunk. A társadalom csúcsán egy viszonylag szerény felső osztály, míg az alján egy népes alsó osztály, vagy más néven *underclass* helyezkedett el. A TÁRKI 2004 abban is pontos volt, hogy a kilencvenes években ez a felső osztály szokatlanul nagy mértékben volt kulturális burzsoázia (*Bildungsbürgertum*), s bár 1990 után megindult a tulajdonosi polgárság kialakulása is, az sokáig meg se közelítette a milliárd dolláros külföldi nagytőkések kategóriáját. Ezért is számított a TÁRKI 2004 arra, hogy a politika előbb-utóbb különös súlyt fog fektetni egy nemzeti burzsoázia kialakítására, ami igazából a 2010-es években vált politikai programmá.

A kilencvenes években, de még a kétezres évek első évtizedében is európai viszonylatban is alacsony volt Magyarországon a foglalkoztatottak aránya. Ezért az az előrejelzés is valószínű volt, hogy számottevően nőni fog a foglalkoztatás, és elképzelhető egy olyan kormány, mely éppen a foglalkoztatás növelését helyezi a gazdaságpolitikája centrumába.

A rendszerváltás második évtizede 2001 és 2002 között kezdődik. Ekkor kísérlet történik a kilencvenes években szükségszerűen bevezetett megszorítások enyhítésére. A Fidesz első, mérsékelt jobboldali kormánya a választásokra készülve „osztogatásba” kezdett, bár ennek mértéke a korábbi választások előtti időszakokhoz képest igen mérsékelt maradt. Ennek is szerepe volt abban, hogy az államadósság az imponálóan alacsony 2001-es 51,7%-ról a következő évre már 55%-ra nőjön. A 2002-es választásokon a pártonkívüli Medgyessy által vezetett MSZP–SZDSZ koalíció nagyobb részt a Gyurcsány Ferenc által megfogalmazott „jóléti rendszerváltás” programjával kampányolt, s a választásokat meg is nyerte. Erre úgy kerülhetett sor, hogy az MSZP felhasználva ekkor még jelentős aktivista hálózatát, korábban ismeretlen kampánytechnikákkal, egymillió olyan választót vitt el az Orbán-kormány ellen szavazni, akik a kilencvenes években egyszer sem vettek részt a választásokon.

Már a kampány során Medgyessy ígéretet tett arra, hogy – fokozatosan ugyan –, de bevezetik a 13. havi nyugdíjat. A teljes 13. havi nyugdíjat azonban már a Medgyessyt követő Gyurcsány-kormány fizette ki 2006–2008-ban, majd azt a Gyurcsányt követő Bajnai-kormány szüntette meg. Egyébként a Fidesz 2006-os kampányában már 14. havi nyugdíjat ígért, de 2010-es kormányra kerü-

lése után még csak a 13. havi nyugdíjat sem vezette be. Ez a 2022-es választási kampányban lett a Fidesz programja.

A Medgyessy-kormány idején előterjesztett 13. havi nyugdíj javaslatok ellen szavazott sok Fideszes képviselő (voltak, akik tartózkodtak a szavazástól, ebben még Orbán Viktor is mutatott példát), mert nem ok nélkül, az ilyen javaslatok gazdasági megalapozottságában kételkedtek. 2004–2005-ös időszakra nyilvánvalóvá vált, hogy a „jóléti rendszerváltás” példátlan eladósodáshoz vezet, az ellenzék azonban téves kampánnyal „rosszabbul élünk, mint négy éve” hozzájárult, hogy a felelőtlenül ígérgető Gyurcsány Ferenc 2006-ban újabb választást nyerjen. A választást követően azonban a nyilvánvaló gazdasági válság egy hasonlóan nyilvánvaló politikai vákuummal és tehetetlenséggel párosult, amit még súlyosabbá tett a 2008-ban kezdődő nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság.

Bár Bajnai – megkésve ugyan – kísérletet tett az államcsőd közelében álló ország pénzügyi helyzetének stabilizálására, de az államadósság 2011-re így is ismét elérte a 80,7%-ot. A magyar és a nemzetközi pénzügyi válság, valamint a kormány tehetetlensége és hitelvesztése következtében nem volt meglepetés, hogy a 2010-es választásokat a Fidesz nyerte, méghozzá a következő kormány számára kétharmados többséget biztosítva.

A Medgyessy- és a Gyurcsány-kormány „jóléti rendszerváltás” programja jóléti társadalmat nem hozott létre, ráadásul a „jóléti” címen osztogatott források a gazdasági növekedést sem segítették elő. Fő következményük az eladósodás növekedése volt. Így lett a kilencvenes években még „élenjáró” Magyarországból a század első évtizedének végére „sereghajtó” a rendszerváltó országok között. Mindezt súlyosbította egy egyre mélyülő politikai válság, ami a 2006 őszen nyilvánosságra hozott titkos Gyurcsány-beszédet követte.

Az EU-csatlakozás természetesen felgyorsította a migrációs tendenciákat is. A TÁRKI 2004 jelentés arra számított, hogy az EU gazdasági szintjéhez közelítve Magyarországról is főleg a magasan képzettek fognak kivándorolni, s a hasonlóan magasan képzettek lesznek a bevándorlók is. Azonban ez csak részben következett be. Ugyan a kivándorlók között valóban sok – főként fiatal – magasan képzett volt, de sokan vándoroltak ki a vállalkozásra hajlamos segéd- és főleg szakmunkások közül is, ugyanakkor az alacsony magyar bérek nem voltak igazán vonzóak (s ma sem azok) a magasabb képzettségű külföldiek számára.

A TÁRKI 2004 fontos meglátása, hogy a vándorlás kérdése természetesen összefügg a demográfiai helyzettel. Magyarország népessége csökken és öregszik. A kormányzatok fontos dilemmája, hogy ezt mennyiben lehet vagy kell a születések számának növelésével és a nyugdíjkorhatár emelésével ellensúlyozni, illetve hogy a csökkenő-öregedő népesség mennyiben teszi szükségessé a migráció növelését. Ez azonban inkább a 2015–2016-os úgynevezett „migrációs”

válság idején vált központi kérdéssé. A tömeges illegális bevándorlás megállításának igénye nemcsak az Unióval való konfliktusok elmélyülését eredményezte, hanem azt is, hogy a migráció elleni fellépés jelentős mértékben belpolitikai termékévé vált az Orbán-kormány számára. Csak 4-5 évvel később vetődött fel az ukrán és az ázsiai vendégmunkások bevándorlásának engedélyezése, és e migráció csendes felhasználása a munkaerőpiac problémáinak kezelésére.

A társadalmi struktúrát illetően a polgárosodás akadozva indult. Ugyan már a Kádár-korszakban volt egy nem elhanyagolható „kispolgárosodás” főként a mezőgazdasági „második gazdaságban”, majd a nyolcvanas években a VGMK-k, kisszövetkezetek és kvázi magángazdaságok révén, ez azonban részben széthullott a rendszerváltással, amikor a kispolgári életszínvonal lehetővé tevő, fóliával működő háztáji gazdálkodás a termelőszövetkezetek szinte teljes, s gyors felszámolásával, valamint a mezőgazdasági védővámok megszüntetésével és/vagy csökkentésével szinte teljesen megszűnt. Ugyanakkor az ipari és szolgáltatási szektorban működő „magánvállalatok” életképes része gyors fejlődésnek indult, s ha fejlesztéseit nem (a kigazdálkodhatatlanul magas kamatú) hitelből valósította meg, akkor az ezredfordulóra a tőkés gazdaság sverves részévé vált.

A „polgár” szó ugyan már a nyolcvanas években kezdte visszaszerezni pozitív értelmét az értelmiség körében, de idővel még a gazdasági vállalkozók között is, akik inkább tekintették magukat polgárnak, mint burzsoának. Az életmódban, viselkedési formákban, ízlésvilágban történő polgárosodás a Kádár-korszak utolsó éveiben még a káderek körében is megjelent. Ennek egyik szimbóluma például a csokornyakkendő viselése volt. Szentágotai János, majd Berend T. Iván már az MTA elnökeként is rendszeresen csokornyakkendőben jelent meg a Tudományos Akadémián, ami az ötvenes vagy hatvanas években szinte elképzelhetetlen lett volna. A rendszerváltás után a polgárosodás szinte politikai pártoktól függetlenül lett fontos célkitűzés, főleg az értelmiségi körökben. Az MDF és az SZDSZ ebben igyekezett egymáson túltenni.

Arra, hogy bekövetkezik-e a rendszerváltás illiberális fordulatnak nevezhető harmadik korszaka a magyar társadalom- és gazdaságpolitikában, 2004-ben nem lehetett számítani, holott a Fidesz 2010-es kétharmados győzelme a rendszerváltás utáni periódus legfontosabb eseménye volt. Ugyan 2004-ben már el lehetett képzelni, hogy valamikor a Fidesz ismét kormányt tud alakítani, de a 2010-ben elért kétharmados többség lehetővé tette, hogy ezt „félkefordalomként” értelmezze, s akár drámáinak is nevezhető váltásokat vezessen be. Ilyen volt az új Alaptörvény meghozatala, az alkotmánybíróóság a Fidesz politikáját és világszemléletét képviselő bírókkal való feltöltése, illetve a médiának fokozatosan a Fidesz holdudvarába terelése. 2010-ben azonban még nem volt teljesen világos, hogy a második Orbán-kormány mennyiben folytatja az első Orbán-kormány mérsékelt jobboldali politikáját, illetve hogy mennyiben

alakít ki az Európai Néppárttól radikálisan különböző, a nemzeti szuverenitást és a társadalom etnikai egységét hangsúlyozó, az EU politikáját gyakran bíráló álláspontot.

Ez csak később, 2014 júliusában derült ki, amikor Orbán Viktor a Bálványosi Szabadegyetemen bejelentette, hogy Magyarország egy új rendszert, „illiberális demokráciát” épít. Az a tény, hogy Orbán ez alkalommal a liberalizmust tekintette a fő ellenségnek nemcsak a magyar, liberális, Fidesz-kritikus értelmiséget döbbsentette meg, de nem talált túl jó fogadtatásra a nyugat-európai konzervatívok, illetve a mérsékelt jobboldaliak körében sem. Angela Merkel, aki igyekezett fenntartani a jó viszonyt az Orbán-kormánnyal, élesen elhatárolta magát ettől, és hangsúlyozta, hogy ő és a német kereszténydemokrácia bizony liberális.

Az „illiberális demokrácia” fogalmát Orbán a politikatudománytól kölcsönözte, bár ott azt főleg, ha nem is kizárólag kritikusan értelmezték. 2014-ben Orbán a liberalizmust azért utasította el, mert szerinte a liberálisok kizárólag az egyén szabadságáról szólnak, s nem látják a „nemzeti” értékeket és érdekeket. Idővel Orbán is elbizonytalanodott az illiberális demokrácia kérdésében, s igyekezett nemzetközileg is elfogadható identitást keresni magának és pártjának. Ezért az elmúlt években inkább használta a „konzervatív” és/vagy „keresztény” jelzőket önmagára és pártjára, de az a politika, amit 2010 és 2022 között folytatott, nem volt fenntartás nélkül elfogadható a legtöbb nyugat-európai konzervatívok és/vagy kereszténydemokratáinak sem. Viszont igencsak vonzó volt Donald Trumpnak (aki Orbánt az erőskezű vezető példaképének tartja), Putyinnak és Erdoğannak, illetve az európai jobboldal „szélsőjobbként” elismert mozgalmainak, mint amilyen például Marine Le Pen pártja.

Ennek a politikának egyik fontos eleme – amire a TÁRKI 2004 kutatási jelentés is számított egy lehetséges kimenetként – a „nemzeti burzsoázia” támogatása. Ebben a folyamatban a kormányzat olyan aktív szerepet vállalt, ami a legtöbb EU-országban szokatlan, sőt elfogadhatatlan volt. Így került napirendre az Európai Parlamentben a „korrupció” kérdése. Vajon nem ad-e a kormány túl sok „segítséget” a kormányzathoz közel álló vállalkozóknak a pályázatok elnyeréséhez. A Fidesz-kormány büszkén vállalja, hogy elősegíti a hazai burzsoázia fejlődését, de tagadja, hogy ez a gyakorlat korrupció lenne, s kritikusaival vitatkozva azzal érvel, hogy ez már csak azért is elképzelhetetlen, mert a bíróságok és az ügyészség politikától független szervezetek.

Itt egy rövid kitérőt kell tennünk: már a rendszerváltás egyik „bűne” az volt, hogy a politika, a rendszerváltó értelmiség bevallhatatlannak tartotta azt, hogy a demokrácia pénzbe kerül. Ezért a pártok és a politikai rendszer finanszírozására lehetetlenül alacsony legális forrásokat állapítottak meg, s elnézték, hogy azokat az elsősorban állami megrendelések és beruházások túlárzásából származó korrupciós pénzekkel egészítsék ki. Egy zavaros átmeneti időszak után a kilencvenes évek végétől kialakult a nagy pártok között egy konszenzus ezen illegális

források felosztásáról. Mivel azonban a kétezres évtized politikai vákuumában ez a konszenzus megbomlott, 2010 után a nemzeti burzsoá protekcionista megteremtését a Fidesz összekapcsolta azzal, hogy ezt a politikai finanszírozást ne nyílt korrupcióval, hanem nyereséges vállalatok megszerzésével és a klientúra kiépítésével biztosítsák. Ez az európai politika szemszögéből szintén a korrupció egyik fajtájának tűnik, mi azonban inkább a rendszerbe beépülő, kapcsolati tőkén alapuló járadékvadászatnak tartjuk.

Az illiberális gazdaságpolitika fontos eleme a „munkaalapú társadalom” eszméje. A TÁRKI 2004 ezt is el tudta képzelni mint a szociálpolitika egy lehetséges változatát. Azt illiberális társadalompolitika egyébként az amerikai Republikánus Párttól, különösen annak Trumphoz közelálló változatától nem messze álló módon csökkenteni próbálja a segélyek szerepét, s helyette inkább munkalehetőségek teremtésével kívánja az alacsony jövedelműek helyzetét orvosolni. Ennek klasszikus példája – amire TÁRKI 2004 nem számíthatott – a „közmunka” intézménye, ami általában népszerű a leginkább rászoruló romák körében, s talán magyarázza a Fideszre adott roma szavazatokat.

A munkaalapú társadalom legimponálóbb teljesítménye a foglalkoztatottság ugrásszerű növekedése. Mára e tekintetben Magyarország az EU élvonalába került. Szkeptikusok azzal érvelnek, hogy ez részben statisztikai teljesítmény. Ha a közmunkásokat gazdaságilag aktívnak számolják, akkor ez mesterségesen felduzzasztja az alkalmazásban levők arányát, s könnyen lehet manipulálni a külföldi munkavállalást attól függően, hogy a jövedelmek mekkora hányada származik külföldi tevékenységből. Mindezen kifogások ellenére sem tagadható azonban a foglalkoztatottság igen jelentős növekedése.

2015-től a migráció döntő jelentőségű kérdéssé vált. Az Orbán-kormány elég drasztikusan reagált a valóban példa nélküli menekült áradatra. Orbán, mint erőskezü vezető elemében volt, most már nemcsak a magyarokat és az etnikai értelemben homogén Magyarországot védte meg a beözönlő muzulmánoktól, hanem az európai civilizáció élharcosaként, a fehér kereszténység védelmezőjeként lépett fel. Ilyen körülmények között a demográfiai válság kezelésének az a módja, amit a TÁRKI 2004 jelentés leírt, aktuálissá vált. Az Orbán-kormány álláspontja világos: a népesség csökkenésének és előregedésének az egyetlen lehetséges módja a gyerekek számának a növekedése, amit a Fidesz családpolitikája rendkívül expanzív családtámogatással (CSOK), főleg a három gyereket vállaló családok szubvencionálásával próbálja elérni. Ez a rendkívül költséges megoldás, aminek az eredményére legalább 20-25 évet kell várni, szociálisan nem feltétlenül igazságos: előnyösebb a heteroszexuális családoknak, ahol a férfinak van állandó állása, de nem sokat vagy semmit nem segít a munkaerőpiacról kiszorultakon, s főként a gyerekeiket egyedül nevelő nőkn.

Ezért, még ha sikerülne is elérnie a kormánynak, hogy minden nőre 2,1 gyerek jusson (amitől a magyar társadalom jelenleg még igencsak messze van)

rövid és közép távon akkor is szükség van migrációra, méghozzá a munkaerő-piac minden szegmentumában, a képzetlen kétkezi munkásoktól a legképzettebb szakemberekig. Ezt ugyan a kormányzat nem veri nagydobra, de – mint erre már utaltunk – van migrációs gyakorlata. Már Ukrajna orosz inváziója előtt is jöttek az országba ukrán vendégmunkások, illetve módosabb és képzettebb ázsiaiak.

Az illiberális állam társadalmi struktúrája továbbra is inkább a „normális babapiskótához” hasonlít, míg a leggazdagabbak vagyonának és jövedelmének emelkedése néhány esetben lélegzetelállító. Különösen így van ez a kapcsolati tőkén alapuló járadék vadászok (klientúra) felső rétegének esetében, még akkor is, ha természetesen ez a csoport kisebbségben van a rendszerváltás óta felhalmozó nagytőkésekhez képest. A középosztály ugyan nőtt, s a legszegényebbek aránya valamelyest csökkent, a középosztály mérete azonban még mindig elmarad a nyugat-európai szinttől. (Bár a Fidesz 2022. április 3-i őríási győzelme arra utal, hogy sokan elégedettek a sorsukkal, s amikor a Fideszre szavaztak, a *status quo* megőrzésére adták a voksukat.)

Egészen tekintve a rendszerváltás harmadik évtizede sikeresnek mondható. Az értékelésnél azonban figyelembe kell venni azt is, hogy Bajnai reformjai nyomán a második Orbán-kormány egy financiálisan kezelhető gazdaságot vett át. Ennek ellenére 2012-ben, amikor a világgazdaságban konjunktúra volt, sikerült egy recessziót produkálnunk. 2010 és 2015 között a gazdasági növekedés mérsékelt volt, csak az évtized utolsó 3-4 évében érte el a növekedés ütemét illetően a környező volt szocialista országokét. A Fidesz elsöprő 2022. április 3-i győzelme ellenére a negyedik kétharmados Orbán-kormány nem lesz könnyű a dolga, s ennek első jeleit már nemcsak az ellenzéki közgazdászok, hanem a kormányzat gazdasági szakértői is jelzik. A választások megnyerése érdekében a kormányzat rendkívüli kedvezményeket adott. Ennek következtében rekordot ért el a költségvetési hiány, s az államadósság ismét 78,2%-ra nőtt. Ugyan az ötödik Fidesz-kormány szótárából hiányzik a „megszorítás” fogalma, azt már jelzik, olyan „racionalizálásokra” lesz szükség, amit egyébként megszorításnak szoktak mondani.

A munkaalapú társadalom eszméje jelentős bérkirámlással, különösen a minimálbér radikális emelkedésével járt együtt. Míg a korábbi baloldali kormányok – s jelenleg a baloldali önkormányzatok – állandó forráshiánnyal küszködtek, a Fidesz-kormány lényegében minden céljára talál forrást, amiből jelentős beruházásokra, a középrétegek életszínvonalának jelentős emelkedésére, a klientúra feltökésítésére, sokszor személyes hobbinak tűnő költsékezésre is futja. A következő évek igen fontos kérdése, hogy ezeket a forrásokat a jelenlegi nemzetközi válság és a magyar gazdaság belső problémái mennyiben fogják elinflálni.

Ugyanakkor a munkaalapú társadalom eszméje egy munkaerőpiac-orientált, erősen centralizált oktatási rendszert hozott létre a műveltségorientált, élet-hosszig való tanulást preferáló oktatási rendszer helyett, leértékelte az érettségít nyújtó középiskolákat és a felsőoktatást a munkahelybe integrált szakoktatással szemben. A politika jelenleg is botladozva keresi a szolidaritás alapú és a piac-orientált egészségügy megfelelő arányait. A szociálpolitikában az esélyteremtő politika hangsúlyozásával lényegében magára hagyja a legelesettebb, a társadalom 8-10%-át kitevő deprivált népességcsoportot, és a leszakadó térségeket. A társadalompolitikában – a háború szomszédságában különösen – veszélyes az állandó ellenségkeresés, és a magatehetetlen ellenzék köldöknézése pedig nemcsak a közhangulatot rombolja, hanem negatív hatással van az ország nemzetközi elismertségére, valamint európai integrációs törekvéseinkre is.

A TÁRKI 2004 jelentés legnagyobb tévedése az volt, hogy mindmáig nem került sor az euró bevezetésére Magyarországon, sőt a kormány kifejezetten szabotálja azt. Nem kívánunk az ezzel kapcsolatos közgazdasági-pénzügyi vitákba belemenni, magunk is bizonytalanok vagyunk e pénzügyi reform rövid távú gazdasági hatásait illetően. Viszont egyértelműen problémának tartjuk, hogy ezzel továbbél egy meglehetősen voluntarista monetáris politika, s nagy a veszélye annak, hogy ezzel Magyarország az Európai Unión belül a nem euróvezeti államok második, külső körébe kerül.

